

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

**Методичні настанови до виконання
практичних занять і самостійної роботи
для здобувачів вищої освіти першого
бакалаврського рівня**

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Наталія Демченко, Анна Чала

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

**Методичні настанови до виконання практичних занять
і самостійної роботи для здобувачів вищої освіти першого
бакалаврського рівня**

**ХАРКІВ
2022**

Автори:

Демченко Н. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Чала А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Рецензенти:

Бондарева Т. П. – кандидат філологічних наук, методист Вовчанського фахового коледжу Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Міняйло Р. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

У 45 Українська діалектологія : метод. настанови до виконання практичних занять і самостійної роботи для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня / уклад.: Н. Демченко, А. Чала. Харків : ФОП Петров В. В., 2022. – 53 с.

У методичних настановах до виконання практичних занять і самостійної роботи для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня, компактно репрезентовано основні теми освітнього компонента «Українська діалектологія».

Запропоновано теми практичних і самостійних робіт, до яких подано план, літературу, методичні рекомендації для самостійного вивчення матеріалу, практичні завдання для самостійного контролю засвоєних знань; пропонується основна та додаткова література для самостійного опрацювання, контрольні роботи, тестові завдання, глосарій. Усе це активізує здобувачів вищої освіти в освітньому процесі, учить їх працювати самостійно.

Для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня освітньої програми Українська мова та література, викладачів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
1. Загальні положення організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти.....	4
2. Матеріали та настанови до виконання практичних занять і самостійної роботи	6
2.1. Діалектологія як розділ українського мовознавства Мова і діалект на різних етапах суспільно-історичного розвитку	8
2.2. Діалекти і літературна мова. Із історії вивчення українських говорів «Атлас української мови» як джерело вивчення історії мови, діалектів та літературної мови.....	13
2.3. Морфологія української діалектної мови: дієслово, прислівник та службові частини мови	17
2.4. Синтаксис української діалектної мови (словосполучення, речення)	21
3. Контрольної завдання.....	25
4. Тестові завдання для самоконтролю.....	30
5. Зразки аналізу діалектних явищ.....	38
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ.....	40
ГЛОСАРІЙ.....	42
ПІСЛЯМОВА	50
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	51

ПЕРЕДМОВА

Орієнтація методичних настанов максимально спрямована на самостійну й індивідуальну роботу здобувачів вищої освіти, зокрема на опрацювання ними усіх тем відповідно до тематичного плану робочої навчальної програми, виконання спеціальних вправ, тестового контролю знань, а також контрольних робіт.

Запропоновано теми практичних і самостійних робіт, до яких подано план, літературу, методичні рекомендації для самостійного вивчення матеріалу, практичні завдання для самостійного контролю засвоєних знань. Усе це активізує здобувачів вищої освіти в освітньому процесі, учить їх працювати самостійно.

Пропоновані контрольні завдання з курсу «Українська діалектологія» мають на меті перевірку тих теоретичних знань і практичних навичок, що здобувачі вищої освіти мали отримати в результаті самостійного вивчення програми запропонованого курсу.

Пропоновані завдання для самостійної роботи покликані допомогти здобувачам вищої освіти освітньої програми Українська мова та література навчитися самостійно опрацьовувати науково-методичні джерела, основні діалектологічні дослідження в українській лінгвістиці й сформувані методологічну основу проведення таких досліджень; удосконалити навички аналізу діалектних текстів; поглибити знання про різні форми існування мови (діалектної і літературної) та їх взаємодію; надати знання про територіальні діалекти української мови, їх фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості, про просторову варіативність і територіальну диференціацію окремих мовних явищ; формувати навички практичного аналізу діалектних явищ.

1. Загальні положення організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти

1.1. Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу академії самостійна робота є невід'ємною складовою освітнього процесу у вищому навчальному закладі, під час якої заплановані завдання виконуються студентом під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної дисципліни може виконуватись у бібліотеці, навчальних кабінетах, лабораторіях, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах. Навчальний матеріал навчальної дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, вноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять. Самостійна робота забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни, – підручником, навчальними і методичними посібниками, конспектами лекцій викладача, практикумом, списками наукової та фахової монографічної і періодичної літератури тощо.

1.2. Здібність самостійно удосконалювати знання та професійні навички, самостійно аналізувати факти і явища – один з основних показників сформованості професійно-трудової культури спеціаліста. Уміння систематично самостійно працювати складають міцну основу успіхів у самовдосконаленні молодих фахівців. При сучасних темпах накопичення нових професійних даних особливої цінності набувають такі риси особистості як ініціативність, активність, самостійність, аналітичні здібності тощо. Саме формуванню таких рис особистості повинна сприяти правильна організація освітнього процесу у ЗВО з розрахунком 36 на збільшення годин самостійної роботи студентів. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

1.3. Самостійна робота студента (СРС) є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується навчальним планом. Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни. Самостійна робота над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної дисципліни може виконуватися у бібліотеці закладу вищої освіти, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, а також удома. Навчальний матеріал,

передбачений планом самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд із матеріалом навчальних занять, що опрацьовувався під час їх проведення.

1.4. Орієнтовний перелік форм самостійної роботи, які передбачені при опрацюванні методичних вказівок для СРС: вивчення основної і додаткової літератури; самостійний пошук матеріалу з певної теми (за періодичного і довідковою літературою, міжнародними комунікативними мережами Internet тощо); вивчення методичних рекомендацій згідно з темою; робота з конспектом лекцій; самостійне вивчення навчального матеріалу, об'єктів відповідно до плану чи алгоритму дій; заповнення порівняльних таблиць; складання схем, таблиць, алгоритмів дій, їх аналіз та висновки; участь у розробці й постановці лабораторних робіт; вирішення ситуаційних завдань; відповіді на запитання для самоконтролю, тестові завдання; підготовка рефератів; виконання розрахунково-графічних, курсових, дипломних робіт.

1.5. Самостійна позааудиторна робота передбачає: вивчення тем, що розглядаються на практичних заняттях (більша частина запланованого часу); вивчення тем, що не розглядаються на практичних заняттях, але входять в навчальні програми з дисциплін і контролюються під час підсумкових занять, семестрових заліків та іспитів.

Позааудиторна самостійна робота не регламентується часом. Навчальні години, передбачені для проведення самостійної позааудиторної роботи, не враховуються в навчальне навантаження викладача. Зміст самостійної позааудиторної роботи визначається навчальною програмою з дисципліни, її мета – закріплення навичок розумових і мануальних дій (самонавчання).

2. Матеріали та настанови до виконання практичних занять і самостійної роботи

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Фонетика української діалектної мови: вокалізм, консонантизм	2
2.	Діалекти і літературна мова	2
3.	Морфологія української діалектної мови: дієслово, прислівник та службові частини мови	2
4.	Синтаксис української діалектної мови (словосполучення, речення)	2
Усього		8

Теми самостійної роботи

№ з/п	Вид роботи	Кіл-ть годин	Форма звітності
1.	Діалектологія як розділ українського мовознавства. Мова і діалект на різних етапах суспільно-історичного розвитку. Місцеві діалекти як історично зумовлені відгалуження загальнонародної мови. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	конспект
2.	З історії вивчення українських говорів – Атлас української мови як джерело вивчення історії мови, діалектів та літературної мови. З історії діалектної лексикографії. Типи діалектних словників. Представити письмову відповідь на питання. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	письмова відповідь
3.	Характеристика південно-східного наріччя. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	доповідь
4.	Діалекти і літературна мова. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	конспект
5.	Середньонадніпрянські, слобожанські та степові говірки. Особливості північного (поліського) наріччя. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	доповідь
6.	Фонетика української діалектної мови: вокалізм Український діалектний вокалізм: південно-східна, південно-західна, північна та карпатська діалектні системи. Специфічні вокалічні явища у діалектній мові (афереза, синкопа, апокопа, гіперизми, протетичні голосні). Законспектувати і вивчити матеріал.	6	конспект

7.	Фонетика української діалектної мови: 8 конспект консонантизм Специфічні консонатні явища у діалектній мові (протетичні приголосні, метатеза, відсутність подвоєння тощо). Консонантизм в українській діалектній мові. Мікросистема українського консонантизму і діалектні відмінності в них. Законспектувати і вивчити матеріал	4	конспект
8.	Морфологія української діалектної мови: іменні частини мови Відмінності у словотворі української діалектної мови. Особливості української діалектної мови на морфологічному рівні. Законспектувати матеріал.	4	конспект
9.	Основні риси південно-західного наріччя. Найважливіші фонетичні й морфологічні риси карпатської діалектної групи	4	доповідь
10.	Морфологія української діалектної мови: дієслово, Прислівник та службові частини мови Діалектне дієвідмінювання. Дієприкметник та дієприслівник в українських діалектах. Службові слова та вигуки у діалектній мові. Законспектувати і вивчити матеріал	4	конспект
11.	Морфологія української діалектної мови: дієслово, прислівник та службові частини мови Діалектне дієвідмінювання. Дієприкметник та дієприслівник в українських діалектах. Службові слова та вигуки у діалектній мові. Законспектувати і вивчити матеріал. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	6	конспект доповідь
12.	Лексика та фразеологія української діалектної мови Діалектна лексика. Спільні і відмінні елементи в лексиці українських діалектів. Джерела формування лексики українських діалектів. Джерела формування фразеології українських діалектів. Законспектувати матеріал. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	конспект
13.	Синтаксис української діалектної мови (словосполучення) Загальна характеристика українського діалектного синтаксису. Діалектні відмінності словосполучення. Законспектувати і вивчити матеріал.	4	конспект
14.	Синтаксис української діалектної мови (речення) Діалектні відмінності в структурі простого речення. Діалектні відмінності в структурі складносурядного речення. Діалектні відмінності в структурі складнопідрядного речення. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	конспект
15.	Українські наріччя Українська діалектна карта сьогодні. Сучасна лінгвогеографія. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури.	4	конспект
Усього годин		64	

2.1. Діалектологія як розділ українського мовознавства Мова і діалект на різних етапах суспільно-історичного розвитку

Мета. Систематизувати знання про діалектну мову як об'єкт дослідження та її термінологічний апарат; вдосконалювати навички побудови усного висловлювання на лінгвістичну тему.

Компетентності: знання шляхів розвитку й становлення української літературної мови та особливостей діалектної мови як її генетичного джерела; володіння термінологічним апаратом діалектології як розділу мовознавства; українознавча компетенція як один із необхідних чинників формування мовної особистості.

Ключові слова: *ареал, говір, говірка діалектогенез, діалектне явище, діалект, діалектологія, діалектизм (лексичний діалектизм, семантичний діалектизм, нульовий діалектизм), вузькорегіоналізм, етнографізм, вокалізм, інтердіалект, наріччя; інформант, експлоратор, ендемізм, ізоглоса, ізофона, ізоморфа, ізолекса, пасмо ізоглос, норма діалектна.*

План

1. Діалектологія як розділ мовознавства. Предмет і завдання української діалектології. Описова й історична діалектологія.
2. Українська діалектологія: основні поняття, діалектні одиниці та дослідження.
3. Описова й історична діалектологія. Зв'язок діалектології з іншими науками.
4. Джерела вивчення народних говорів. Методика збирання й записування діалектного матеріалу.
5. Методи діалектологічних досліджень: описовий, лінгвогеографічний.
6. Діалектне членування української мови.
7. Поняття про діалектне явище.
8. Різновиди діалектних явищ.
9. Діалектні системи вокалізму.
10. Характеристика голосних фонем діалектної мови.
11. Особливості функціонування дифтонгів у північному наріччі.
12. */Ы/та/ÿ/* в карпатських говорах.
13. Консонантні системи українських діалектів (загальна характеристика).
14. Особливості консонантизму південно-східного наріччя.
15. Особливості консонантизму південно-західного наріччя.
16. Особливості консонантизму північного наріччя.
17. Комбінаторні та позиційні діалектні явища.

Рекомендовані джерела інформації

1. Атлас української мови : Т. I Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984 р., Т. II Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі Київ, 1988 р., Т. III Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі Київ, 2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища шк., 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навчальний посібник]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Демченко Н.Д. Діалектологічна практика. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2019. – 80 с.
5. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. 2001. № 6. С. 249–254.
6. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
7. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник / Н. М. Торчинська. – Хмельницький, 2017. – 158 с
8. Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. 83 Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 424 с.

Настанови до виконання до самостійної роботи

При вивченні теми важливо зрозуміти, що територіальні діалекти є однією з форм вияву національної мови.

Під час ознайомлення з пунктом 1-3 слід простежити, що українська літературна мова увібрала в себе риси українських діалектів, перебуваючи з ними у безперервному зв'язку, і відповісти на питання –Чи залежав цей процес від соціально-культурної ситуації?».

Багато культурно-побутових ознак зумовлені характером історичного розвитку окремих районів, природничо-географічними факторами. З цього погляду всю територію України звичайно поділяють на ряд історико-етнографічних зон: Наддніпрянщини, Поділля, Слобідська Україна, Полісся, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття, Південь. Сучасні межі цих зон інколи накладаються на пасма ізоглос, однак не завжди достеменно однаково лягають на межу між історико-етнографічними територіями. Багато культурно-побутових ознак зумовлені характером історичного розвитку окремих районів, природничо-географічними факторами. З цього погляду всю територію України звичайно

поділяють на ряд історико- етнографічних зон: Наддніпрянщини, Поділля, Слобідська Україна, Полісся, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття, Південь. Сучасні межі цих зон інколи накладаються на пасма ізоглос, однак не завжди достеменно однаково лягають на межу між історико-етнографічними територіями.

До питання 5 слід відзначити, що в сучасних дослідженнях мови говірки-села помітні пошуки нових та удосконалення *традиційних методів* лінгвістичного аналізу говірки. Як і в попередні періоди, активно застосовується порівняльно-історичний метод, спрямований на генетичне ототожнення фактів, реконструкцію архетипів, хронологізацію і локалізацію явищ. Принагідно варто зазначити, що використання даних українських діалектів є одним з головних джерел компаративістики в ономастиці. Саме завдяки зібраному діалектному матеріалові, починаючи з 60-х років, з'явилася велика кількість праць не тільки з діалектології, а й з топонімії, гідронімії, ойконімії (Лобода Черепанова).

У пункті 6 необхідно усвідомити, що серед місцевих, територіальних різновидів мови існують різні діалектні одиниці (говірка, говір, наріччя). Поняття про місцеві, територіальні діалекти.

Майже кожна з існуючих мов має у своєму складі багато місцевих, територіальних діалектів і говірок, які служать засобом спілкування широких народних мас. Вони є одним із різновидів, однією з форм вияву національної мови; разом з літературною мовою в її писемній і усній формі вони складають те єдине ціле, що зветь загальнонародною національною мовою.

Місцевий діалект характеризується наявністю своєї мовної системи, яка може протиставлятися мовній системі іншого місцевого діалекту цієї самої мови. У цій системі наявна певна сукупність діалектних явищ, відмінна від сукупності діалектних явищ іншого місцевого діалекту.

Український мовний ландшафт поділяють на три діалекти: північний, південно-західний та південно-східний, кожен з яких за структурою не однорідний і поділяється на говори, що складаються з неподільних одиниць – говірок, або окремих діалектних систем. Треба звернути увагу на основні ознаки північного, південно-західного та південно-східного діалектів та їх говорів.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть предмет, завдання і значення діалектології.
2. Поняття про діалектну мову.
3. Походження терміну діалектологія.
4. У чому полягає мовний та історично-культурний зміст поняття *говір*?
5. Що належить до основних результатів наукових досліджень?
6. У чому полягає різниця між місцевими і соціальними діалектами

Проблемні питання для дистанційної презентації

1. Що є основним найбільш масовим і найбільш достовірним джерелом вивчення діалектів.
2. Перерахуйте основні наріччя і говори української мови. Чи можемо говорити нині про їх остаточну класифікацію?
3. Проблема визначення діалектних одиниць української мови та її розв'язання в сучасній діалектології.
4. У чому полягає значення діалектології для вивчення мови в школі?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
2. Розкрийте на конкретних прикладах зв'язки діалектології з іншими філологічними науками (з історією мови (з історичною граматикою), сучасною українською літературною мовою, ономастиком, історією літератури і літературознавством) та історією, етнографією.
3. Складіть зв'язну розповідь на тему *«Ідеографічний аналіз діалектних варіантно-синонімічних груп (варіантно-синонімічні групи 'байдикувати, нічого не робити' і 'гордитися, хвастати')» Р.В. Міняйло. Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка: Філол. науки. Луганськ, 2000. № 9. С. 137–142.*
4. Законспектувати 2 статті (зі списку чи за власним вибором) із проблем діалектології / до різних питань плану/.
5. Назвіть письменників і твори художньої літератури, у яких відображено діалектні риси (див. рекомендовані джерела інформації або віднайдіть власні джерела).
6. Виконати індивідуальну роботу з теми заняття (повідомлення готують 2-4 здобувачі вищої освіти).

Пошуково-дослідницькі завдання

Підготуйте повідомлення на одну із запропонованих тем:

1. Прізвиська мого села...
2. Зооніми в говірці села...
3. Мікротопоніми в говірці села...
4. Мікрогідроніми в говірці села...
5. Орнітоніми в говірці села...
6. Іхтіономени (назви риб) у говірці села...
7. Ентомологічні назви (назви комах) у говірці села...
8. Ороніми (назви гір, гербів тощо) в говірці села...

9. Урбаноніми (назви вулиць, площ) у говірці села...
10. Дендроніми (назви дерев) у говірці села...

2.2. Діалекти й літературна мова. Із історії вивчення українських говорів «Атлас української мови» як джерело вивчення історії мови, діалектів та літературної мови

Мета: опрацювати загальні відомості про розвиток діалектологічних досліджень в Україні від перших діалектологічних спостережень XVIII ст. до сучасного їх стану; огляд лексикографічних та лінгвогеографічних праць, монографічних досліджень із української діалектології, вклад окремих учених та наукових шкіл у розвиток цієї галузі мовознавства.

Компетентності: знання шляхів розвитку й становлення української діалектології як науки; розуміння ролі особистості в науці; уміння працювати з лексикографічними та лінгвогеографічними працями, монографічними дослідженнями з української діалектології.

Ключові слова: *діалектна картотека, «Діалектологічний бюлетень», діалектний словник, лінгвістичне картографування, лінгвогеографія.*

План

1. Поняття про місцевий діалект.
2. Співвідношення в мовній системі діалекту специфічного і загального.
3. Давні та новостворені діалекти: причини їх появи.
4. Особливості переселенських говірок.
5. Диференційні та інтеграційні процеси в місцевих діалектах.
6. Взаємодія мови і діалектів на різних етапах розвитку мови.
7. Поняття про літературну мову. Диглосія.
8. Спільне та відмінне між літературною мовою і діалектами.
9. Соціальні діалекти: відмінність від територіальних діалектів.
10. Різновиди соціальних діалектів.

Рекомендовані джерела інформації

1. Атлас української мови : Т. I Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ, 1984 р., Т. II Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі Київ, 1988 р., Т. III Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі Київ, 2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища шк., 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навчальний посібник]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Демченко Н.Д. Діалектологічна практика. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2019. – 80 с.

5. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. 2001. № 6. С. 249–254.
6. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
7. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник / Н. М. Торчинська. – Хмельницький, 2017. – 158 с
8. Українські східнословобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. 83 Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 424 с.

Настанови до виконання до самостійної роботи

Під час ознайомлення з пунктом 1 слід зауважити таке. Традиція вичленування цих діалектів походить від класифікації, розробленої ще в минулому столітті «батьком української діалектології» К. Михальчуком. На початку нинішнього століття, а згодом і пізніше були детально визначені основи діалектного членування української мови. Найбільша заслуга у виробленні класифікації належить В. Ганцову, І. Зілінському. Однак проблема стратифікації українських діалектів не вичерпана, адже сьогодні з'являються нові факти для визначення місця того чи іншого говору, говірки у класифікації діалектів завдяки великому фактичному матеріалові, якого ще не було на початку, у середині й навіть у кінці ХХ ст.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке місцевий діалект?
2. На які групи поділяються діалекти залежно від співвідношення в мовній системі місцевого діалекту особливого і спільного?
3. Які вили діалектів розрізняють за генетичною ознакою?
4. Які говори сучасної української мови належать до давніх і новостворених діалектів?
5. В чому відмінність між однотипними та різнотипними новоствореними діалектами?
6. В чому полягає особливість переселенських говірок?
7. Яка специфіка процесів діалектної диференціації та інтеграції з історичного погляду?
8. Які основні етапи історичного розвитку проходять усі мови світу?
9. Хто досліджував взаємодію літературної мови і діалектів?
10. Що таке літературна мова?
11. Як ви розумієте вислів В. Даля: «Хто якою мовою думає, той до того народу належить»?

12. Які основні ознаки літературної мови виокремлюють науковці?
13. Чим відрізняється літературна мова від діалектної?
14. Що таке соціальний діалект?
15. На які різновиди поділяються соціальні діалекти?
16. У чому полягає відмінність між професійними діалектами, сленгом, жаргоном і арго?

Проблемні питання для дистанційної презентації

1. Історія формування українських говорів та наріч. Історія сучасного південно-східного наріччя як новоутвореного.
2. Говірки Середньої Наддніпрянщини – основа сучасної української літературної мови. Взаємодія народних говорів з новою українською літературною мовою.

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
2. Опрацювати запитання.
3. Знати ключові слова.
4. Підготувати індивідуальні завдання (реферат чи повідомлення).
5. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури: *Міняйло Р.В. Вербалізація зовнішнього вигляду людини у східнослов'янських і східностепових говірках (на матеріалі фразеологічних варіантно-синонімічних груп на означення понять 'товстий' / 'худий')* / Р.В. Міняйло // *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. 2001. № 12: Філол. науки. С. 201–209.*
6. Знати:
  - I. Схему групування українських говорів:
    - 1) Північні (поліські) діалекти: межі їх поширення; фонетичні прикмети вокалізму південно-західного наріччя;
    - 2) південно-західні діалекти: межі їх поширення; фонетичні прикмети вокалізму південно-західного наріччя;
    - 3) південно-східні діалекти: межі їх поширення; фонетичні прикмети вокалізму південно-західного наріччя.
7. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури: *Чала А.Г., Харченко Є.М. Лексичні особливості говірок Куп'янського й Дворічанського районів Харківської області* / 82 Міжнародна студентська наукова конференція ХНАДУ.
8. Схарактеризуйте особливості в наголошуванні форм слів, що спостерігаються

в говірці Вашого населеного пункту.

9. Укладіть словник (не менше, ніж 30 слів), із лексем, у наголошенні яких спостерігаються відмінності від літературної мови.

Пошуково-дослідницькі завдання

Запишіть діалектні фразеологізми, що трапляються у Вашій говірці, і схарактеризуйте їх, визначивши тип та по можливості походження.

Зразок. Вилами по воді писано – «сумнівно, чи здійсниться задумане».

Фразеологізм наявний і в літературній мові. Походження: побутовий факт.

Записала студентка Демченко Оксана, 211 уф група, 202_р.

2.3. Морфологія української діалектної мови: дієслово, прислівник та службові частини мови

Мета: опрацювати загальні відомості про особливості морфологічної системи діалектів; сформувати основні навички аналізу діалектних текстів.

Компетентності: знання морфологічних особливостей діалектів; володіння українською мовою в її літературній і діалектній формі; уміння за граматичними особливостями визначити, до якого з говорів української мови належить певний текст; здатність підвищити рівень культури усного й писемного мовлення студентів.

Ключові слова: морфологічні діалектних відмінності.

План

1. Діалектні відмінності у морфології
2. Іменник. Категорія роду і числа у різних наріччях.
3. Особливості відмінювання іменників I – IV відмін в українських діалектах.
4. Прикметник. Тверда й м'яка група прикметників у говірках.
5. Творення ступенів порівняння прикметників у діалектному мовленні.
6. Особливості числівників у говірках.
7. Діалектні форми займенників.
8. Дієслово: інфінітивні та зворотні форми у говорах.
9. Дієслова дійсного способу у говорах української мови.
10. Особливості творення умовного та наказового способу діалектних дієслів.
11. Діалектні форми дієприкметника.
12. Діалектні форми дієприслівника.
13. Спільне і відмінне у морфології української літературної та діалектної мови.

Рекомендовані джерела інформації

1. Атлас української мови : Т. I Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ, 1984 р., Т. II Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі Київ, 1988 р., Т. III Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі Київ, 2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища шк., 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навчальний посібник]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.

4. Демченко Н.Д. Діалектологічна практика. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2019. – 80 с.
5. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. 2001. № 6. С. 249–254.
6. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
7. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник / Н. М. Торчинська. – Хмельницький, 2017. – 158 с
8. Українські східнословобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. 83 Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 424 с.

Настанови до виконання до самостійної роботи

Виконуючи практичне завдання, слід спочатку окремо вписати приклади з тексту, які ілюструють діалектні особливості іменника, прикметника, числівника, займенника і дієслова (особових і не особових форм), потім письмово подати коментар до кожного морфологічного явища.

Наприклад: У дав. відмінку однини в аналізованій говірці вживається закінчення и: соли, радости. Де діалектне явище поширене у південно-західних говорах і відбивав давнє закінчення –И /i/, яке на українському ґрунті змінилось в –И (разом з давньорус. – /ы/. У літературній мові і більшості діалектів закінчення -І (солі, радости) сформувалось за аналогією до іменників *ја основи (1 відм. м'як. вар.).

Запитання для самоконтролю

1. Які групи говорів виділяються серед південно-західних діалектів?
2. Назвіть найважливіші фонетичні ознаки південно-західного наріччя, навівши при цьому відповідні приклади.
3. Подайте, навівши відповідні приклади, характеристику найважливіших морфологічних явищ південно-західних діалектів.
4. Які різновиди діалектних відмінностей виділяють у морфології?
5. Чому словотвірні діалектні відмінності є малодослідженими?
6. У чому особливість діалектної категорії роду?
7. Чим відрізняються категорії числа у діалектній та літературній мові?
8. Які особливості відмінювання іменників І відміни?
9. Як відмінюються іменники чоловічого роду однини II відміни?

10. Чим відрізняється словозміна іменників середнього роду II відміни у різних наріччях?
11. В чому особливість діалектного відмінювання іменників III відміни?
12. Як відмінюються іменники IV відміни у різних наріччях української мови?
13. Як розмежовуються прикметники твердої та м'якої групи у діалектному мовленні?
14. Чим характеризуються особливості словозміни прикметників?
15. За допомогою яких суфіксів та допоміжних слів творяться діалектні форми ступенів порівняння?
16. Які форми числівників поширені у наріччях української мови?
17. Які форми займенників поширені у наріччях української мови?
18. Якою мірою українські діалекти з погляду морфології наближені до української літературної мови?

Проблемні питання для дистанційної презентації

1. Розкажіть про хитання в роді окремих іменників в українських говорах.
2. Чи збереглися залишки двоїни в категорії числа іменників в українській діалектній мові?
3. Розкажіть про форми інфінітива в українській діалектній мові.

Тематика самостійної роботи

1. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури:

1) Чала А. Г. Семантичне наповнення іменника тік у говірці Балаклійського району Харківської області / 84-ї науково-технічної та науково-методичної конференції ХНАДУ.

2) Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.

3) Міняйло Р. В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі / Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції] / За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. К.: КММ, 2014. С. 333-337.

2. Проаналізуйте дієслівні форми. Визначте, які говірки репрезентовані у текстах.

1. Ну ¹али ¹уже ¹прий¹шо¹у то¹ї ден' / та го¹де¹на // і в¹ін ¹кажи ¹сину / л¹іс' там до то¹го¹во / до ¹того ¹ди¹кунку і там ¹пири¹будиш / там ¹пару го¹дин / там ¹бу¹деш ¹йі¹ / ¹пи¹ / там ¹чи¹та¹ў со¹б'і / ли¹жа¹ў / зак то¹ї ден' ¹пі¹рейди // ¹али ¹див'і¹ці¹ по¹года ¹дужи / х¹марки ¹нав'іт' ні¹где ни ¹витко / і то¹ї т¹рошки пан ¹лекши // ¹думайи си ¹можу ворож¹бит збри¹ха¹ў.

2. Це ¹с'емс'ат шес¹том го¹ду ¹їа за ¹п'ят'нацат' к'і¹лометро¹у л'есу / ту¹да к Б'ело¹рус'її / пас скот // ну ¹ї з на¹парн'іком по¹л'егли спат / а ¹п'ятеро штук загуб¹їли / і во¹ни не ¹приш¹ли / ми¹ ¹їїх не ¹найш¹ли // он ме¹не ¹буд'іт // ти сп'іш / ¹каже // а шо та¹ке ? // ти чу¹їеш / ¹каже / ре¹вут // а во¹ўк'і ¹уже ¹їїх на¹пали і ¹же¹нут // дак во¹ни ¹ж бе¹жат до ко¹шари / з¹найе ку¹да ¹б'егт'і / до ¹куч'і // ¹їа ві¹б'ега¹їу із ¹будк'і // то ¹тїїе ¹ж тел'ата ¹ўс¹коч'їли ¹ў ко¹шару / ¹зат'їнк'і роз¹бі¹ли / і ¹ў ко¹шару // ¹їа ¹чу¹їу / т¹р'їснуло / і во¹ни ¹ўдвох по¹надо м¹ноїу / а ме¹н'і не¹ма ч'їм // а руж'їо у том / у ¹бу¹ц':і // на стол'е сковоро¹да ле¹ж'їт / ¹їа да¹ваї ¹бахат // ну перел'а¹ка¹ўс' от і до ¹уже // оце та¹ке прої¹шесств'їе було //а од'їн раз загуб¹їли шеш' штук / од¹ну ¹з':їли во¹ўки / а ¹п'ятеро ¹при¹б'егло до ко¹шари.

Завдання для самостійної роботи

Середньонаддніпряньські, слобожанські та степові говірки. Особливості північного (поліського) наріччя. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури:

1. Міняйло Р.В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі / Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції] / За ред. П.Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. К.: КММ, 2014. С. 333-337.

2. Демченко Н.Д. Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення радості в говірках Слобожанщини.

2.4. Синтаксис української діалектної мови (словосполучення, речення)

Мета: опрацювати загальні відомості про особливості синтаксичної системи діалектів.

Компетентності: знання синтаксичних особливостей діалектів; вміння за граматичними особливостями визначити, до якого з говорів української мови належить певний текст.

Ключові слова: анаколуф, прийменникові / безприйменникові словосполучення, керування, члени речення, модальні типи речення, сполучники, сполучні слова, частки.

План

1. Загальна характеристика синтаксису української діалектної мови.
2. Діалектні відмінності в словосполученні.
3. Діалектні особливості у структурі простого та складного речення.

Рекомендовані джерела інформації

1. Атлас української мови : Т. I Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ, 1984 р., Т. II Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі Київ, 1988 р., Т. III Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі Київ, 2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища шк., 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навчальний посібник]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Демченко Н.Д. Діалектологічна практика. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2019. – 80 с.
5. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. 2001. № 6. С. 249–254.
6. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
7. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник / Н. М. Торчинська. – Хмельницький, 2017. – 158 с
8. Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. 83 Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011.

Запитання для самоконтролю

1. У чому відмінність між літературним та діалектним усним мовленням?
2. Які особливості діалектного синтаксису можна виокремити?

3. Які відмінності від літературної мови простежуються у словосполученнях?
4. Які прийменники використовуються при оформленні зв'язку керування?
5. Чим відрізняються прості речення в літературній та діалектній мові?
6. За допомогою яких часток оформлюються питальні та стверджувальні речення?
7. На які групи поділяються складні речення у діалектному мовленні?
8. За допомогою яких сполучників поєднуються компоненти у складносурядних реченнях в різних наріччях?
9. Які сполучники та сполучні слова приєднують підрядні речення у наріччях?
10. Які наріччя найбільш наближені та віддалені від української літературної мови у синтаксисі?

Проблемні питання для дистанційної презентації

1. Назвіть сполучники, успадковані від східнослов'янської мовної спільності, і сполучники специфічно діалектного характеру.
2. Охарактеризуйте, навівши відповідні приклади, діалектні структури словосполучень із значенням направленості дії; місця; призначення.
3. Подайте, навівши відповідні приклади характеристику особливостей українських діалектів у вираженні єднальних відносин.

Тематика самостійної роботи

1. Скласти конспект відповідей, опрацювавши список рекомендованої літератури:

1) Міняйло Р.В. Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури // *Культурна спадщина Слобожанщини : зб. наук. статей. Харків : Курсор, 2018. Число 37. С. 201-204.*

2) Мойсієнко В. *Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя. Київ. 2016.*

3) Снитко О. С *Образні стереотипи як глибинна структура мовних одиниць: досвід психолінгвістичного дослідження. – Тенденції розвитку української лексики та граматики. Монографія . Ч.Ш. – Варшава, 2016, с. 90–102*

2. Прокоментуйте специфіку побудови словосполучень у різних наріччях. Запропонуйте приклади із власної говірки.

Південно-східне наріччя

Занедужала у мене жінка; Виздоровіла моя дитина; Болить у мене нога; Сталась мені біда велика; Пішла в ліс по гриби; Батьки приїдуть через тиждень;

Тужити по чоловіку; Пішла по воду; Бігти за водою; Поїхати в ліс; Поїхати до лісу; Пішла на поле; Пішла в поле; Сталося те через год; Мати за рік своєї дочки не пізнала; Коло хати працює; Біля неї сів; Поїхав стежкою; Цибає по стежці; Буду його дітям мати; Буду їм бабусею; Його директором поставили; Його за директора поставили; Його на директора поставили; Його блискавка вбила; Його блискавкою вбило; Його блискавкою убито.

Північне наріччя

Цебер ля калодца; Дерево на хлива; Сорочку тримай к смерти; Блище к осені; Слипі по жєбру ходили; Зи споду брав дрова; Пошла на хати; Маєш кропило на жуки; Напрод мене стала; Собаку натаскати треба починати од сім мисяців; Літо поїду до сина; Мати ни гадає об міні; Перейшов перєз дурогу; По заходу сонця сміття не виносять; І вже сім правнуків маю; На Варвару тико мона предво мнити; При хати була комора; Виглядає пруз гокно; Хата пуд возиром; Вишивали у свічках; Челядь йде дитей; Пруйшов чериз субаку.

Південно-західне наріччя

Нас прийшло трох; То не є біда; Вона була ні багатою, ні бідна; Вона не має совісті; Піду за барабольюю; То є добре жити; Скучив о домі; На тижни дєсь приїдут; Мені болить спина подвір'є замітати; Ни мала шо робити; Ніж різати хліб; По гобіді топіро підем на роботу; Питалися за менчого брата; Мала гарні коні; Підемо на зуби; Вони за него говорили; Вона жиби міні то була сказала; Коби теє знав; Перед себе пустив бабу, Протів мене стояв стовп; Казала-м му обы замів хыжу; Жив о холоді, о голоді; за пастуха служить; або я чула; Ріля, де жито посіяне; Аби хліб, а зуби найдучя; Кобисьте хтіли вчитисі; Я би окріп поклала; Жаль мі є; Копати з лопатов, забуліла мені жінка.

Лемківські говірки

Ходили на кіно; Знущали ся на нім; Ити на ягоди, гриби; Сів наперед мене; Не оддам о рік (через рік); Я о тобі забуду; Просити Бога о помочи; Він о два роки од мене моводчиши; Кінь о штирйох ногах і то ся спотикат; Ишли без ліс; Граблі без єдного зубця; Тримат з руці; Бив го млині; Бив з новим убраню; Г (під час) Велькі піст бив х перші клясі; Го школі ся вчив; Хнав до води; Не мам до чого ся обути; Хусточка до носа; Не маи што до роботи // не маи што робити; К собі; Сів наперед мене; Ходили за дорогом; За моводих років; Родом він од Горлиц; Вже биво по коханю; По обіді пришов; Привітай по жені родину; През ціву дорогу співали; Скрич на ню, най зийде до нас.

Карпатські говірки

О нім не знала; Жаль мі є; Не є окуляри, та не годен єм, не виджу читати; А она му повідала, же не йє никого; Ци сут' у т'а гро'ши? Я не знау иншак за тебе казати; Я гадаю о сусіді; Уд чого є молоко; Кождый пяниця худобный є; Може там єст корчма; Жив о холоді, о голоді; Поплынув без воду; Пішов бы я до вас, коби я сьмів, кобы-сте мі дали, штобы хтів; Побігла ід ньому; Росходить сі о тоє, ци купити халупу; любив би ня милий, про люди не може; Іван ся признат о гроші.

2. Зверніть увагу на службові слова, визначте їхнє значення.

Па¹бачила аж са¹с'їедка пр¹іне^aсла гри¹буоу // дак йа за ка:¹шуолку / да і паи¹ла шу¹кат' гри¹буоу // да наб¹рала ка:¹шуолку // да йшла / да на¹пала ішче буо¹л'еї / дак йа і спа:¹дн'їцу с¹кинула / да і спа:¹дн'їцу наб¹рала // а н'е¹в'естка прии¹ла да¹дому / да ¹думайе / д'е ц'е ма¹йа св'ак¹руха / шо н'е^aма йе¹йе ¹дома // а йа їду / да гри¹буоу при¹н'есла / і ка:¹шуолку / і спа:¹дн'їцу // оц'е йак ¹ток'і на в'їхад¹ні'їе д'н'і / дак іс При¹пет'і 'їйдут' / ма¹ши¹ні'ї сто¹йат' по¹над ба¹лотами¹ / 'уд'ат' 'ри¹бу / 'жар'ат' / 'вар'ат' // ну / спра¹ул'айут' уже там в'їхад¹ні'їе са¹б'і // (ГУМ, С. 144)

3. Контрольні завдання

Завдання. Дайте розгорнену відповідь на питання:

Варіант 1. а) загальна характеристика діалектного синтаксису української мови; б) діалектна фразеологія, її специфіка і своєрідність; в) безпосередні спостереження діалектолога як найнадійніше джерело вивчення діалектної лексики.

Варіант 2. а) діалектні особливості у використанні відмінкових форм і в утворенні словосполучень; б) історичні нашарування в діалектній лексиці та фразеології української мови; в) анкетний та експедиційний методи збирання матеріалу, специфіка кожного методу.

Варіант 3. а) зіставлення і протиставлення говірок на синтаксичному рівні; б) загальна характеристика діалектної лексики української мови; в) «Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» (1984, 1987): структура, особливості збирання, записування матеріалу за цим питальником.

Варіант 4. а) діалектні особливості будови складного речення; б) діалектна лексика в структурі художнього твору: причини вживання та її функції; в) використання технічних засобів у збиранні діалектних матеріалів.

Варіант 5. а) діалектні особливості у вираженні підмета і присудка; б) лексичні інновації, їх місце в лексиці говорів та причини виникнення; в) попереднє ознайомлення з особливостями говірки.

Варіант 6. а) діалектні особливості у вираженні додатка; б) групи діалектної лексики з погляду її походження; в) відбір типових об'єктів для записування діалектного матеріалу.

Варіант 7. а) діалектні особливості у вираженні означення; б) лексичні архаїзми в діалектах та їх джерела; в) проблеми добору інформаторів.

Варіант 8. а) діалектні особливості у вираженні обставин; б) вузькодіалектні запозичення з різних мов; в) найвідоміші програми для збирання діалектних матеріалів.

Варіант 9. а) сполучники підрядності у говорах південно-західного наріччя; б) власне українська діалектна лексика; в) організація анкетного збирання діалектних матеріалів.

Варіант 10. а) сполучники підрядності у говорах північного наріччя; б) типи діалектної лексики за лінгвальним характером відмінностей; в) особливості проведення діалектологічних експедицій.

Рекомендації до виконання підсумкової контрольної роботи

I. Повний аналіз діалектного тексту, запропонованого кожному студентові індивідуально.

Схема аналізу діалектного тексту

1. Фонетичні особливості діалектного тексту:

наголошений вокалізм,
перший переднаголошений після твердих приголосних,
перший переднаголошений після м'яких приголосних, перед
наголошений вокалізм, післянаголошений вокалізм,
консонантизм.

2. Лексичні особливості діалектного тексту.

3. Морфологічні особливості діалектного тексту.

4. Синтаксичні особливості діалектного тексту.

5. Висновок: визначити, до якого говору належить запропонований для аналізу текст, висновок аргументуйте, наведіть докази.

Північні говірки

1. Гра'чан'ікі' пуд'ход'ат' / б'і варен'іци. 2. Йа ун'раўл'ус' / 'заки ви п'рийдете. 3. Ік дам та'б'іе / дак и пере'вернес:е. 4. Ні'чого не з'найу / каб гра'матка / дак і чи'тала б. 5. 'Баба загар'тейе ки'балку / йак 'через 'воду їд'е. 6. Коб йа маў'силу / то б йа те'б'іе 'добре даў. 7. Кри'ч'і' на 'його / щоб 'їіести шоў. 8. 'Пакул' йа з Лугинок при'шоў / та вуон у'т'уок. 9. Па'їду спра'шу / т''і разри'шат' у 'хат'і уб'іват' пере'с'а / т''і н'е. 10. Ек на / дак 'чуйе / а ек даї / не 'чуйе. 11. То ми'ні 'пос'л'е'л'уде ка'зали / шо то ни во'їен:и. 12. А'но ў'тописа / до'дом ни при'ход'! 13. 'К'еб'і ни 'д'іти / йа не пуш'ла. 14. Д'іў'ч'ите п'рили, е хлопци так си'д'іли. 15. Йек п'риіде маї / с'їі п'росо / 'буде йек гаї.

Південно-західні говірки

1. Тед' нам бы та'ку т'реба / шо з'найе шод'к п'р'асти / 'каже тот 'цар'уў сын. 2. Йід'ного 'року п'ішоў м'їй брат ў л'іс за та'к'ими ко'па'ниц'ами / 'санк'іе ро'бити / жиб'н с'і во'зити. 3. Ка'зала баба / жи ми йі в'ікно з'били. 4. Зам'ітайут ўс'о / ста'райуц'с'і / 'жиби йакна'л'ітше пуд'в'ір'е вигл'ідало. 5. Д'іў'чата с'і зби'райут / о'бго'вор'уїут / жи 'будут про'води'ти Анд'р'їа. 6. Тот'і бо'гат'і дого'ворилис'і / а'би же'нили д'ітиї / 'але 'д'іти не'знали йід'но про д'ругого н'ічо. 7. Соко'ти худо'бу / би ни зр'обила ш'коду. 8. 'Б'ішчи 'борзо ўже не'можу / бо-м ста'риї. 9. 'Боли / шо ти приїш'ла / йа ўже на 'тебе' чи'кайу. 10. Хо'т'іла би помиш'чи йе'му з рад'ноў ду'шеў / б'їда / шо ни 'майу ко'ли. 11. Йак 'будут пи'тати за 'мени / то ска'жи / шо-м зас'лаб. 12. Іди за 'мамоў / наї п'риіди до ш'коли. 13. Ко'би зна'т'е / шо ўже ни 'буди мо'розу / то к'лали би бара'бул'у. 14. Т'реба пок'ласти ў'рїку сви'ни 'кулко / би ни 'рила. 15. Ко'би 'ж'інку по'ховати / в'ід'раз би же'ниўс'а.

Південно-східні говірки

1. Да йа ж у́же од йіх по́йхал·а / хоч' і ни пус'кал·и. 2. Йа ў д'ітеї ни про́шу н'ічого / бо ба́чу / шо ў д'ітеї ни́ма. 3. Йак о́це б'іл·е б'іл'·о / дак йа у но́ч·ви / з'вечора в'сипал·а порош'ка / замо́ч·ил·а. 4. А ви б'іл'увал·и ж у во́д'і / йак р'ічка бл'из'ко / дак хо́дил·и ўмоч'увал·и / прос'т'іл·ал·и / в'исохне / з'нову ўмоч'увал·и. 5. О́це йакшо і́де зам'іж ше ў л'іжник йе / це ўже шчи'тайиц'·а / шо мол·о́да / ба́гата. 6. Ма́ти / бу́ло / свик'руха ка́же / кл·а́дут' / с'к'іки йе / д'іти / кл·а́д'іт' / шоб з'рош'і за́водил·ис'а. 7. Ка́жде го́товиц'·а / шоб бу́ло поро́с'атко / хот' ма́л'ен'ке / хот' ви́л'ике / хот' йа́ке н'і́буд' / а шоб бу́ло на п'разник. 8. Йа ше з д'етства з'найу / шо йак ма́ма мо́йа ро́била / так і йа. 9. П'ят'нац'·ат' гот у́же йа ко́роў до́йіла / так шо н'і́коли було роз'гул'уват'. 10. Де с'і́м'йа ве́лика / там с'і́дали за с'т'іл з'дорови́ і о́то з'обш'ч'ойі миски йі́ли де́ри'у́йаними ло́жками. 11. Да́ваї будиш ра́ботат' кузніц'·ом / пото́му шо биз інвентар'а н'і́з'а. 12. Йак т'і́ки де́у́йат' год / так і на степ заб'і́райут'. 13. Аб'і́п'ну л'ул'ку прасті́н'ойу / шоб му́хи ни ку́сали / а са́ма п'іш'ла ка́пиц'і к'ла́сти. 14. // Н'і́з'а у не́д'іл'у н'і шит' / н'і р'і́зат' / н'і ст'і́рат' / бо ди́тина б'уде ока́л'ічена. 15. Се́рдешна та лу́дина / ш'ч'о о́це ж горб / йак же во́но б'і́дне.

Лемківські говірки

1. Дали д'в'і години / бы с'·а спакувати. 2. Бес'іду́ме до д'іти по-нашому / жебы не забывали. 3. Йа не буду уважава на твоїй ви́бйеты / конте́ктуї с'·а тым / што йест. 4. Йаг йес дакому зроби́ў дашто добре / то не треба потим тото выгадувати. 5. Шум'іла л'ішчы́на / йак с'·а розвивава / пвакава д'і́у́чына / йак с'·а выдавава. 6. Луде на вызнали с'·а / же тоты с'·в'і́ткы били п'і́тпвачены. 7. Лишка фхопива куру за хв'і́ст / але лем п'і́рйа йі выоначы́ва / выдерва. 8. Гварива Мар'ка / же заран до нас приде. 9. Жебы то йа знава / же п'і́ду за пана / не ходива бы йа з грабл'ами до с'·ана. 10. Йак с'·а найі́ст і си л'а́же / та с'·а саво заўйа́же. 11. Не збадаў-йем / ци то правда / же ч'овека обс'·адут чы́рйакы / йаг з Вели́у до С'·ватої Вечери б'уде йі́у грушкы / йапка. 12. Йаг ма́ма можут быти здоровы / йак с'·а так згризли за сыном. 13. Кво́ка кырчы́т / к'ед йі берут ку́рйата. 14. Не того-м ту пришива / жебы-м йі́ва-пива / лем того-м ту пришива / бы́м с'·а веселива. 15. Йа зараз і́ду / лем си возму дашто на доро́гу.

4. Прокоментуйте синтаксичні явища у запропонованих текстах.

1. У мо́го ж бра́та д'і́ток ба́гац'ко бу́ло / ма́л'ен'ки Пит'ко й Ван'ко / і Гри́ша / і ўс'і ж о́так по́дохл·и на го́род'і / і йа ж у́же здо́ровен'ка бу́ла / [...] х'л·опч'іки л'оу́ки / і хо́дит' бур'йан рве [...] / ой / і так уна́де ч'и ка́л'ужа чи шч'о / і про́паў / і ўс'і по́дохл·и з'го́лоду // і брат із'го́лоду / і д'і́тки з'го́лоду по́мерл·и // а ў'сорок'с'омому' менше т'рохи про́пал·о л'у́деї / то́д'і йа́кос' кар'топл'у о́це / одри́вал·и тран'шейі з гни́л·ойі кар'топл'і / та пик'л·и то та́к'і диру́ни / да це ў'кого ж у́же ко́рови / то спа́сал·и / ў'кого ко́рова / дак у́же ж'воз'ми чи мол·оч'ка да о́то з'ц'і́м'дерником зйі́си // дак о́то пови́жш'вал·и йа́кос' // (с. Олексіївка Гребінківського району Полтавської обл.; ГЗП, с. 28).

2. Гре́чаних ва́реник'і́у нава́р'іл'і / да ка́пуст'і на́смаж'іл'і / да бу́л'б'і на́туш'іл'і / да нава́р'іл'і бо́ричу / каш'і // та пона́с'і́пайут' у м'і́ск'і // да по́став'іл'і / да ў́же с'·а́дають' // да по та́кої ма́лесен'кої' румо́ц'і / пот'рошечку

го^рилк[']і ка[']жному / ка[']жному // ру[']мочк[']і та[']к[']іше бу[']л[']і с ра[']ч[']кам[']і // да['] в[']інійут['] / да заб[']ірайуц[']:а // да і['] серед['] но[']ч[']і і рус[']ход[']аца // і на[']за[']ўтр[']і зб[']ірайуц[']:а // с[']н[']ідан[']е р[']об[']йат['] // да зр[']об[']іл[']і с[']н[']ідан[']е / да['] в[']іп[']іл[']і / па[']ш[']л[']і на ра[']боту // і ўс[']о та[']ке бу[']ло ви[']с[']іл[']е // (с. Томашгород Рокитнівського району Рівненської обл.; ГУМ, с. 64).

3. Там жи[']ў і р[']оби[']ў граф Ор[']лоўс[']кії // от р[']оби[']ў до[']ўгий пе[']р[']іод в[']ін ка[']н[']ешно // по[']тому ц[']у сан[']а[']тор[']ію / во[']ш[']ім йак то[']б[']і ска[']зати / рос[']фор[']м[']ірували // от ко[']ли в[']ін по[']мер / йо[']го по[']томство ўс[']о заб[']ралос[']а в А[']мери[']еку // тут те[']не[']ре[']во при[']її[']ж:ало йо[']го ўже т[']рете чи че[']т[']верте['] по[']ко[']л[']ін[']:а і пи[']р[']ідали сан[']а[']тор[']ію в об[']лас[']ній цен[']тр / так йак туб[']сан[']а[']тор[']ії от // ўже во[']на де[']р[']жаўна бол[']ни[']ца // то[']же['] так са[']ме['] ш[']кола / до чо[']ти[']рох кл[']асіў там ўчи[']лис[']а т[']іл[']ко пан[']ск[']і д[']іти // от та[']ка во[']на // но це['] того з[']рафа ўс[']о бу[']ло / з[']рафа Ор[']лоўско[']го / от // водос[']пад там на[']в[']іт['] іе // йак[']би на екс[']курс[']ію по[']їїхати / то йа п['] то[']б[']і рос[']ка[']заў ўс[']о / йак во[']но іе / пон[']і[']маїе[']ш // граф Ор[']лоўскії за[']в[']ідуваў ўс[']им // (с. Морозів Дунаєвецького району Хмельницької обл.).

4. Була йа ма[']лом / б[']рата кли[']чут х[']лопц[']і з[']рати пе[']кара / в[']ін не['] ма[']їе ме[']не ку[']да по[']д[']іти // шо р[']об[']ити // сто[']їт ста[']ра б[']очка / пере[']ки[']даїе в[']ін ту б[']очку до[']г[']ори дном і п[']хайе ме[']не п[']іт[']:у б[']очку / ўстро[']міў / йа ўже не[']вил[']ізу / бо ше ма[']ла / і в[']ін по[']б[']із['] с х[']лопц[']ами з[']ратис['] того пе[']кара // йа пла[']кала / пла[']кала ў по[']рос[']і / і зас[']нула // при[']ходе ма[']ма с по[']л[']а кли[']че / Ма[']н[']у / Ма[']н[']у / С[']та[']с[']у // ну йа ўс[']о так / йак во[']но бу[']ло // не[']ма н[']ікого // йа проб[']удилас[']а і пла[']чу // ма[']ма чу[']їе / шо йа пла[']чу / но не['] зна[']їе / де йа // тут при[']б[']ігаїе б[']рат С[']та[']с[']о // во[']на па[']тик ў ру[']ки / де Ма[']н[']а // і га[']тит йо[']го па[']ти[']ком // тут в[']ін ўже не[']ре[']ки[']даїе['] ту б[']очку / ме[']не би[']рут с-п[']іт[']:ойі б[']очки / а в[']ін пла[']че / і на[']ст[']раїш[']ўс[']а / д[']умаў / мо[']же['] йа не['] жи[']ва або шо // (с. Тарноруда Волочиського району Хмельницької обл.).

5. Раніш ми хо[']дили на до[']св[']ітки // наї[']мали х[']ату / пла[']тили т[']і ж[']ениш[']чин[']і ўже / ки[']р[']іс[']ін но[']сили с[']в[']іт[']ит['] // ту[']ди хо[']дили п[']р[']асти / ш[']ит['] / ну і ск[']ладка ко[']н[']ешно бу[']ла / ве[']черу но[']сили ўже ж['] т[']і ха[']з[']аїци / там па[']л[']аниц[']і / пи[']ро[']ги ўже за те / шо хо[']дили / а пла[']та то са[']мо со[']бойу // д[']п[']р[']а[']дали бу[']ло два[']ц[']ат[']ник там чи два на[']п[']р[']асти / там з[']рош[']і пла[']тили // му[']зика ж['] ту[']ди / чел[']ад['] с[']ходиц[']а / гу[']л[']биш[']че там у х[']ат[']і нач[']інай[']ц[']а / гу[']л[']айут['] // а те[']пер ўже ж['] хар[']ашо / те[']пер у кл[']убах / к[']іно // а то[']д[']і ж['] к[']іна того ж['] не б[']ачили і знат['] не з[']нали / йа[']ке во[']но і бу[']ло // му[']зики то[']д[']і раніше не['] бу[']ло та[']ка / ск[']рибка там / бала[']лаїка там / б[']убон іе[']сц['] / тан[']ц[']уйут['] там // (с. Шевченкове Конотопського району Сумської обл.; ГУМ, с. 198.)

Пошуково-дослідницькі завдання

Підготуйте повідомлення на одну із запропонованих тем:

1. Прізвиська мого села...
2. Зооніми в говірці села...
3. Мікротопоніми в говірці села...
4. Мікрогідроніми в говірці села...
5. Орнітоніми в говірці села...

6. Іхтіонімени (назви риб) у говірці села...
7. Ентомологічні назви (назви комах) у говірці села...
8. Ороніми (назви гір, гербів тощо) в говірці села...
9. Урбаноніми (назви вулиць, площ) у говірці села...
10. Дендронімени (назви дерев) у говірці села...

4. Тестові завдання для самоконтролю

Тестовий контроль є засобом діагностики якості вивчення окремих розділів, тем і пов'язаних з цим пізнавальних, методичних, психологічних і організаційних якостей студентів. Його завдання – сигналізувати про стан процесу навчання студентів для вжиття заходів щодо оптимального його регулювання.

Під час опрацювання курсу кожен студент має взяти участь у поточному тестуванні, яке проводиться вибірково під час лекційних та семінарських занять і охоплює тематику курсу та підсумковому під час екзамену.

Оберіть одну відповідь:

Діалектологія як розділ мовознавства. Діалектне членування української мови

1. Найменшою територіально-діалектною одиницею є:

- а) говір
- б) діалект
- в) наріччя
- г) говірка

2. Укажіть, до якого наріччя належить волинський діалект (Волинської, Рівненської, Житомирської та північних районів Львівської, Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей).

- а) Північного
- б) Південно-західного
- в) Південно-східного
- г) Поліського

3. Слобожанський говір належить до наріччя:

- а) Північного
- б) Південно-західного
- в) Південно-східного
- г) Поліського

4. До карпатської групи говорів належать:

- а) бойківський, волинський, лемківський говори
- б) бойківський, лемківський, закарпатський говори
- в) бойківський, слобожанський, гуцульський говори

5. Який говір південно-східного наріччя належить до говорів давньої формації?

- а) слобожанський
- б) середньо наддніпрянський
- в) поліського
- г) степовий

Історія української діалектології

1. До якого періоду відносяться перші спроби охарактеризувати українські діалекти:

- а) другої половини XVIII – початку XIX ст.
- б) середини XIX ст. – початку XX ст.
- в) середина XX ст.

2. Перша спроба групування укр. діалектів:

- а) М. О. Максимовичем
- б) О. І. Соболевським
- в) К. П. Михальчуком

3. Перший справді науковий огляд українських діалектів на основі значного фактичного матеріалу був здійснений:

- а) М. О. Максимовичем
- б) О. І. Соболевським
- в) К. П. Михальчуком

4. Хто з названих нижче вчених, класифікуючи діалекти української мови, використовував терміни „піднаріччя” і „різноріччя”?

- а) О. О. Потебня
- б) К. П. Михальчук
- в) А. Ю. Кримський

5. В основу сучасного поділу української мови на три наріччя була покладена класифікація:

- а) Я. Ф. Головацького
- б) О. О. Потебні
- в) К. П. Михальчука

6. Укажіть, хто автор праці „Нариси з української діалектології”.
- а) С. Бевзенко
  - б) Й. Дзендзелівський
  - в) К. Михальчук
  - г) Ф. Жилко
7. За генетичною ознакою діалекти української мови поділяють на:
- а) перехідні, мішані, односистемні;
  - б) давні (старожитні), новостворені;
  - в) архаїчні, нові, переселенські.
8. Укажіть, хто автор видання «Атлас української мови».
- а) С. Бевзенко
  - б) Й. Дзендзелівський
  - в) І. Матвіяс
  - г) Колектив авторів
9. Зі скількох том складається «Атлас української мови»?
- а) 2
  - б) 3
  - в) 4
  - г) 5

Українська діалектна фонетика

1. Які звуки у південно-східному наріччі вживають обмежено?
- а) звуки /ф/, /дж/, /дз/
  - б) звукосполуки /ри/ /ли/
  - в) дзвінкі приголосні
2. Яке фонетичне явище відбито у словах Гмитро, гід, дес'ік, девік?
- а) перехід д – г, т – к
  - б) дзвінкість-глухість
  - в) фонемі |д'|, |т'|
2. Протетичні звуки, що характерні для деяких говорів, - це:
- а) стверділі приголосні звуки в кінці слова
  - б) приставні звуки на початку слова
  - в) подовжені звуки
  - г) додаткові звуки всередині слова

4. Які приголосні пом'якшуються у покутсько-буковинських говірках?

а) приголосні /д/, /т/, /п/

б) приголосні /с/, /ц/, /з/

в) шиплячі /ж/, /ч/, /ш/ та /р/

3. У якихі приголосних спостерігається ствердіння у покутсько-буковинських говірках?

4. а) приголосні /д/, /т/, /п/;

б) приголосні /с/, /ц/, /з/;

в) шиплячі /ж/, /ч/, /ш/ та /р/.

Українська діалектна лексика і морфологія

1. Укажіть, що таке діалектизми.

а) Таємне мовлення деяких ремісників та ув'язнених.

б) Слова, що їх уживають переважно представники якоїсь професії.

в) Слова, уживані на певній території, для яких у літературній мові існують інші відповідники.

г) Нелітературне мовлення молоді.

2. Що таке ендемізм?

а) елемент діалектної системи;

б) елемент діалектної системи, який функціонує в незначній кількості говірок і не має відповідників на інших територіях; елемент,

в) який функціонує в кількох говірках.

3. Укажіть, у якому говорі вживані форми *ногом, головою, руком*. а) У середньонаддніпрянському.

б) У східнополіському

в) У наддністрянському

г) У надсянському

4. Які форми майбутнього часу характерні для південно-східного наріччя?

а) мріятиму

б) буду мріяти

в) му мріяти

г) буду мріяв

5. Про яке явище у гуцульських говірках свідчать сполуки *дві яблуці, дві руці, три тівці*?

- а) про знахідний відмінок
- б) про форму множини
- в) про форму двоїни

6. У якому рядку подано інфінітивні форми, що трапляються у південно-західних діалектах:

- а) *'мерзнути, тяг'нути, пе'кти, 'киснути*
- б) *пе'чи, 'стричи, 'стрихчи, по'мучги*
- в) *седо'вит', со'ромит', 'носит', 'ходить*

Діалектний синтаксис

1. У яких говорах уживаються синтаксичні конструкції типу «*нас було двох*», «*ішло трьох*»?

- а) південно-східних;
- б) поліських;
- в) південно-західних.

2. У яких діалектах поширені синтаксичні конструкції зі сполучниками *да, дай, дак, дик*?

- а) південно-західних;
- б) північних;
- в) південно-східних.

3. У якому з наріч спостерігається обмежене вживання сполучника *але* і заступлення його іншими протиставними сполучниками (*а, но (ну), та*)?

- а) південно-східному;
- б) поліському;
- в) південно-західному.

4. У говірках якого типу побутують у родовому відмінкові конструкції з прийменником *л'а* або *л'е*?

- а) північного;
- б) південно-східного;
- в) південно-західного.

5. У яких діалектах зворотна частка *с'а*, не зливаючись із дієсловом, може виступати як у препозиції, так і в постпозиції?

- а) південно-східних;
- б) південно-західних;
- в) поліських.

6. У яких говорах поширені сполучники *же, жéби, ож, кед', коб, кобі, кобіс'*?

- а) північних;
- б) південно-західних;
- в) південно-східних.

7. У говірках якого типу функціонують сполучники *зáки, зáким, зáкл'а* (відповідно до літературних *пóки, дóки*)?

- а) південно-східного;
- б) південно-західного;
- в) поліського.

8. Які (зокрема лексичні) діалектизми можна виділити, виходячи із принципу співвідносності?

- а) власне лексичні та етнографічні;
- б) архаїчні й інноваційні;
- в) непроти́ставні й проти́ставні;

9. На які групи поділяють лексичні діалектизми?

- а) власне лексичні, семантичні, етнографічні;
- б) словотвірні, семантичні, етнографічні;
- в) власне лексичні, словникові, етнографічні.

10. Як називаються діалектизми, що означають місцеві реалії й поняття, невідомі поза межами певного говору?

- а) етнографічні;
- б) семантичні;
- в) словникові.

11. До якого з різновидів діалектних слів належать говіркові утворення типу *з'ат'у́хно, тат'у́хно*?

- а) фонетичного;
- б) словотвірного;
- в) лексичного.

12. Які діалектизми не мають відповідників у літературній мові?

- а) словникові;
- б) семантичні;
- в) етнографічні.

13. До якого різновиду діалектних слів належать лексеми *бараб'ол'а*, *кру́мпл'і*, *мандибу́рка*?

- а) етнографічного.
- б) словотвірного;
- в) власне лексичного.

14. До яких діалектизмів слід віднести лексеми *колі́ба*, *ко́шниця'а*, *сті́на*?

- а) словникових;
- б) семантичних;
- в) етнографічних.

15. Яке значення має діалектне слово «вага»?

- а) «важкість якого-небудь предмета, що визначається зважуванням»;
- б) «криничний журавель»;
- в) «прилад для зважування».

16. До яких діалектизмів можуть належати лексеми «вино», «гора», «гостинець»?

- а) семантичних;
- б) словникових;
- в) словотвірних.

17. З якої мови запозичені діалектні слова «файний» (гарний) і «шустер» (швець)?

- а) польської;
- б) німецької;
- в) угорської.

18. Які з нижченаведених діалектизмів є за походженням тюркізмами?

- а) легінь, чічка;
- б) гвара, натха;
- в) газда, маржина.

19. Які з наведених нижче діалектних слів є архаїзмами?

- а) варга, кобіта;

- б) головник, ораниця;
- в) гардіроп, калідор.

20. Які методи використовують під час збирання матеріалу для діалектологічних досліджень?

- а) анкетний, експедиційний;
- б) лінгвогеографічний, описовий;
- в) статистичний, структурний.

5. Зразки аналізу діалектних явищ

Аналіз фонетичних діалектних явищ

Дес'ет', пáмет', вони́ хóдет' – відповідно до давнього [ɛ] (А) в поліських діалектах у ненаголошеній позиції виступає звук [e];

зор'á, з'írка, косáр, квартír'a, комар'á – загалом у південно-східних діалектах розрізняються фонemi /p/, /p'/, хоч у кінці слів і складів у переважній більшості говорів виступає лише твердий [p], проте у ряді полтавських говірок спостерігається пом'якшення колишнього твердого звука [p], що його якраз і засвідчують два останніх, запропонованих для аналізу, слова;

д'í ед, л'í ес – відповідно до давнього [ѣ] у наголошеній позиції в поліських діалектах виступає дифтонг [í e].

Аналіз говіркових морфологічних явищ

Землѣў, рукóў, зеилéноў, трѣт'оў, неў, собóў – в орудному відмінку однини іменники жіночого роду та узгоджувані з ними прикметники, порядкові числівники і деякі займенники в більшості південно-західних говорів мають стягнене закінчення *-оў, -еў* відповідно до літературних та південно-східних флексій *-ойу, -ейу*;

даў бих, носѣў беих – у східнокарпатських говірках досить широко вживається в 1-й особі однини дієслів умовного способу частка *бих, беих*, що сягає стародавньої форми аориста;

сесé, тотó – редуplikовані форми вказівних займенників, властиві південно-західним говорам.

Аналіз лексико-семантичних діалектних явищ

Вўйко – значення слова „дядько, материн брат”, поширене у діалектах південно-західного наріччя, належить до протиставних діалектних явищ, власне лексичний діалектизм, спільнослов'янського походження;

абітўрник – „вступник до вищого чи середнього навчального закладу, абітурієнт”, соціальний діалектизм, належить до студентського жаргону, запозичене з латинської мови;

верстáк (спільнослов'янського походження) – „ровесник, одноліток”, уживається в гуцульських говірках при літературному *верстáк* (німецького походження) – „спеціальний стіл із пристроями для кріплення оброблюваних ручним способом дерев'яних або металевих предметів”, семантичний діалектизм;

гаджуга – „молода смерека або ялина», гуцульські говірки, належить до непротивних діалектних явищ, етнографічний діалектизм.

Аналіз говіркових синтаксичних явищ

Д ньому прикликають, йде ід вуглові – словосполучення, до складу яких входить іменник чи займенник у давальному відмінку з прийменником *к* та його фонетичними варіантами *ід, ид, г, г у* та ін.; синтаксичні конструкції такого типу характерні для південно-західних говорів;

ля хати – синтаксична конструкція, що складається з прийменника *ля* та іменника *хата* у родовому відмінку однини; утворення такого типу властиві поліським діалектам;

Дівка, де з неї насміхались – підрядне означальне речення зі сполучником *де*, який може використовуватись і в підрядних місця; подібні конструкції характерні для південно-східних говорів.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Погляди О. Шахматова на діалектний склад української мови.
2. Опрацювання проблеми діалектного членування української мови у працях І. Зілинського, В. Перетца, А. Кримського та ін.
3. Наукова спадщина К. П. Михальчука.
4. О. Потебня про діалектне членування української мови та генезис основних її діалектних явищ.
5. Програми для запису діалектних відмінностей української мови.
6. Монографічні дослідження українських південно-західних говорів.
7. Монографічні дослідження північноукраїнських говорів.
9. Монографічні дослідження говорів південно-східного типу.
10. Вивчення діалектних особливостей говорів української мови нашого регіону (Слобожанський говір).
11. Фіксація місцевої лексики у загальномовних та діалектних словниках кінця ХІХ – початку ХХ ст.
12. Популяризація поглядів А. Кримського на діалектне членування української мови.
13. Перші розвідки про українські дифтонгічні говори.
14. Діалектологічні питальники і порадики 20-х років ХХ ст.
15. Схема групування українських говорів В. Ганцова.
16. Діалектологічна комісія ВУАН. –Український діалектологічний збірник».
17. Діалектологічні студії в наукових центрах українознавства у Західній Європі (Польща, Словаччина тощо).
18. Дослідження українських говірок Берестейщини в Білорусі, США та Канаді.
19. Вивчення української мови у просторовій проекції. Атлас української мови – фундаментальне дослідження українських діалектологів – та регіональні атласи.
20. Періодичні видання та наукові збірники з діалектології. Українські діалектологічні наради.
21. Мова і діалекти на різних етапах суспільно-історичного розвитку.
22. Функції соціальних діалектів та їх співвіднесеність з територіальними діалектами.
23. Описова українська діалектологія.
24. Основні риси українського діалектного консонантизму.
25. Транскрибовані діалектні тексти ХХ століття.
26. Український діалектний синтаксис й усне літературне мовлення.
27. Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови.
28. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
29. Історичні нашарування в діалектній лексиці.
30. Характеристика діалектних відмінностей у фразеології.
31. Південно-східні діалекти та їх мовні особливості.
32. Періодизація вивчення діалектологічних мовних явищ.

33. Дослідження говорів дожовтневого періоду.
34. Вивчення українських діалектів післяжовтневого періоду.
35. Наукові праці діалектологів довоєнного часу і періоду Другої світової війни.
36. Розвиток української діалектології в післявоєнний час.
37. Вклад учених В. Ващенко, А. Москаленка, І. Чередниченка у розвиток української діалектології.
38. Значення наукових розвідок Й. Дзензелівського в розвитку української діалектології.
39. Науково-педагогічні ідеї К. Германа в розвитку сучасної діалектологічної науки.
40. Аналіз основних праць діалектолога І. Матвіяса

ГЛОСАРІЙ

Їкання – вимова ненаголошеного звука [o] як [a] або як звука, близького до [a].

Акцентологічний (акцэнтний, наголосовий) діалектизм – елемент говірного мовлення (слово, словосполучення), що відрізняється від літературного місцем наголошення.

Арго (франц. argot – жаргон) – штучно створювана з метою мовного відокремлення, не зрозуміла для сторонніх умовна говірка якоїсь вузької соціальної чи професійної групи, один із різновидів соціальних діалектів. Характеризується головним чином наявністю слів, незрозумілих для сторонніх. Арго кожухарів. Арго лірників.

Ареал (лат. area – площа, простір) – зона територіального поширення тих чи інших діалектних явищ.

Ареальна лінгвістика – розділ мовознавства, який за допомогою лінгвогеографічних методів на основі методу картографування досліджує мовні явища. Основне його завдання – дати характеристику територіального розподілу мовних особливостей того чи іншого говору, встановленні їх природи та характеру, історії, співвідношення ізоглос та ареалів. Синоніми: лінгвістична географія (лінгвогеографія), (ареалогія) простороба

Афэреза (грецьк. apheresa — букв.: позбавлення) – відпадання початкового звука слова для уникнення міжслівного збігу голосних або в сполученнях службових слів із повнозначними. Афэреза трапляється в українських говорах, найбільш характерна для поліських говірок: додного (до одного), неддаси (не оддаси), вседно (все одно)

Варіативність діалектна – 1) різні способи вираження мовної сутності, тобто наявність у діалектній системі кількох синонімічних лексем або форм; 2) спосіб існування та функціонування мовних одиниць і мовної системи загалом, тобто здатність змінюватись, модифікуючи окремі явища.

Власне лексичний діалектизм – говірне слово (словосполучення) на позначення певної реалії, яку в інших діалектах репрезентує лексема не з таким коренем. Синонім: Словниковий діалектизм.

Вузькорегіоналізм – слово, відоме тільки на невеликій території поширення національної мови.

Гаплологія – (грец. haploos – однаковий, простий і logos – слово, вчення) – спрощення звукового складу слова внаслідок дисимілятивного випадання одного з двох сусідніх однакових або подібних складів.

Гіперизм – структурно видозмінена одиниця мови, яка виникла внаслідок пристосування однієї мовної системи до іншої. В основі виникнення гіперизації лежить рівень мовної свідомості мовців – неправильні уявлення про закономірності структурної організації мовних систем, що взаємодіють; намагання дотримуватися норми зумовлює перенесення її на явища, яких ця норма не стосується.

Гаплогія (від гр. *γάπλος* – простий і *λογος* – слово, вчення) – явище, що є наслідком дисиміляції приголосних і полягає у випаданні одного складу із двох суміжних однакових або подібних.

Говір – одиниця територіальної диференціації діалектної мови, що являє собою об'єднання говірок, близьких за фонетичними, акцентуаційними, граматичними та лексичними ознаками. У системі української діалектної мови виділяють говори поліські (східнополіський, західнополіський, середньополіський); південно-західні (волинський, подільський, наддністрянський, покутсько-буковинський, гуцульський, надсянський, бойківський, закарпатський, лемківський); південно-східні (середньонаддніпрянський, слобожанський, степовий). Для позначення говору використовують іноді й термін «діалект».

Говірка – найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови, що є реальною комунікативною системою, засобом спілкування жителів одного або рідше кількох цілком однотипних з мовного погляду населених пунктів. Говірка входить до складу говору. *Говірка села Білоусівка. Степові говірки.*

Група говірок – сукупність говірок, близьких за певним набором мовних явищ, які протиставляються іншим говірковим об'єднанням. На лінгвістичній карті становить мінімальну ареальну одиницю мови.

Група говорів – сукупність близьких за визначальними рисами говорів. У південно-західному наріччі виділяють такі групи говорів: волинсько-подільську (волинський говір і подільський), галицько-буковинську (наддністрянський, покутсько-буковинський, надсянський, гуцульський), карпатську (бойківський, лемківський, закарпатський). Див. НАРІЧЧЯ.

Давній діалект – територіально-мовленнєве утворення старшої формації, що функціонує на території давнього заселення того чи іншого народу. Синоніми: основний, старожітний діалект.

Дисиміляція (лат. *dissimilis* – несхожий) – заміна у слові одного з двох однакових або схожих звуків іншим, менш подібним.

Дифтонг (грец. *diphthongos* – двоголосний, *di(s)* – двічі і *phthongos* – голос, звук) – особливий тип звука, що являє собою сполучення двох голосних у межах одного складу. Термін «дифтонг» уживаний щодо відповідних звукових сполук українських діалектів, певною мірою умовний, бо у говірках це поєднання вимовляють не як два звуки, а як один складний голосний звук. Дифтонги характерні для північного наріччя, напр. : *вуол* (на місці етимологічного *о* в нових закритих складах у наголошеній позиції).

Діалексія – (грец. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *lexis* – слово) – лексичні розходження у зіставляваних говорах, мовах тощо.

Діалект (грец. *diálektos* – говір, розмова, наріччя) – вид мови, що вживається як засіб комунікації серед людей, що живуть на спільній території. Виділяють і інші типи діалектів, різновид певної мови, який використовують як засіб спілкування особи, тісно пов'язані територіальною, соціальною або професійною спільністю. Розрізняють територіальні та соціальні діалекти.

1. *Територіальний діалект* – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історико-культурних традицій, самосвідомості. 1) те саме, що **Говір**;

2. *Соціальний діалект* – відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення. Характеризується специфічними особливостями у формуванні, доборі й використанні певної частини лексичних та фразеологічних засобів.

Діалектизм – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Використання діалектизмів становить відступ від чинних на певному етапі розвитку норм літературної мови з певною стилістичною настановою (мовна характеристика персонажів, відтворення локального колориту описуваних подій тощо). Діалектизм – поняття історично мінливе, яке формується разом з виробленням і усталенням норм літературної мови. Розрізняють діалектизми акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні.

Діалектна лексика (територіальна) – позанормативні з точки зору літературної мови слова, словосполучення, уживання яких обмежене певною територією.

Діалектна рíса – це такий елемент фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівнів мови, який у різних говірках має певну кількість варіантів. Розрізняють протиставні діалектні явища (протиставляють території їх поширення, виступаючи ознакою якоїсь ареальної одиниці) і непротиставні (вони притаманні лише одній ареальній одиниці і не мають відповідника в інших діалектних об'єднаннях). Те саме, що **Діалектне явище**.

Діалектне явище. Див. **Діалектна рíса**. Протиставне діалектне явище має функціонально рівнозначні відповідники в інших говорах цієї ж мови. У галузі лексики прикладом протиставного діалектного явища можуть бути лексеми *півень*, *когут*, *кокош*, що вживаються в різних говорах на позначення того самого поняття. Непротиставне, чи неспіввідносне, діалектне явище – це така рíса якоїсь більшої чи меншої групи говорів, яка в інших діалектах цієї ж мови не має еквівалентів чи функціонально рівнозначних відповідників. Непротиставні діалектні явища найбільш характерними є для лексико-семантичної системи, де наявність їх часто зумовлена господарськими, етнографічними, географічними особливостями. Наприклад, у чабанів р-ну Карпат вузький прохід, отвір в одній із стінок кошари, через який пропускають

овець під час доїння, називається *струнга*. В інших районах України такого окремого поняття взагалі немає, тому й нема назви.

Діалектне ядро – район на території діалекту, де згущення мережі ізоглос найменше, де говірки найбільш однорідні.

Діалектний. Який стосується діалекту, належить до діалекту, пов'язаний із ним. У сполученнях: *діалектний (-а, -і) варіант, вимова, відмінність, група, дані, джерела, диференціація, запис, зона, знак, конструкція, лексика, лексикографія, матеріал, масив, мовлення, морфологія, ознака, основа, особливість, поділ, риса, різновид, синтаксис, система, словник, слово, словотвір, стихія, територія, тип, утворення, факти, фонетика, фразеологізм, членування, явище.*

Діалектний континуум – територія поширення діалектної системи. Розрізняють зони: центральну (материнську) з найяскравіше вираженими особливостями; маргінальну (латеральну) – віддалену від центру з менш вираженими особливостями; перехідну (інтерферентну) – де взаємодіють дві або більше мовні системи; діаспорну – відірвану від материнської території та розміщену в оточенні інших мовних систем.

Діалектогенез (гр. *genesis* – походження, породження) – розділ діалектології, що вивчає умови, час і причини формування діалектів.

Діалектографія – це початковий процес наукового вивчення діалектів на сучасному часовому зрізі (нагромадження фактів, їх опис і класифікація) без подання їх генези та еволюції. Діалектографія – це сума знань про будову говірок на різних мовних рівнях (фонетичному, граматичному, лексичному та ін.).

Діалектологічний – такий, що стосується діалектології. У сполученнях: *діалектологічний (-а, -і) анкета, атлас, бюлетень, дослідження, експедиція, збірник, інститут, карта, комісія, конференція, нарада, практика, праця, програма, спостереження, студії.*

Діалектологія (територіальна) (грец. *diálektos* – говір, розмова, наріччя і *lógos* – слово, учення) – розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами. Діалектологія поділяється на синхронну (описову) та історичну. Синхронна діалектологія описує говірки на одному хронологічному зрізі їх функціонування, а історична – встановлює генезису, історичні зміни явищ діалектної мови; виявляє відносну хронологію діалектних явищ.

Діаморфія (грец. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *morphē* – вид, форма) – розходження на морфологічному рівні у зіставляваних говорах чи мовах.

Діасемія (грец. *dia* – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розділення, і *sēma* – знак) – семантичні розходження у зіставляваних говорах, мовах тощо.

Дієрѐза (грец. *diuresis* – поділ, розділяння) – викидання звуку чи складу в слові для зручності вимови. Різновидом дієрѐзи є **гапл**

Ендемізм – лінгвема локального поширення, яка не повторюється в жодному іншому ареалі.

Епентѐза (грец. *epenthesis* – вставка) – поява у словах неетимологічного звуку між двома іншими для полегшення переходу між артикуляціями різних звуків, як-от: після стверділих [б], [в], [п] – епентетичний [л]: *Їж абл'ачий*.

Етнографічний діалектизм – назва місцевої реалії, що не використовується на решті національної території

Етнолінгвістика (гр. *ethnos* – народ) – галузь мовознавства, яка вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної й духовної культури етносу – міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією тощо.

Етнографізм – слово, що називає реалію, звичай чи обряд або особливості рельєфу, які характерні для певної території і відсутні в інших регіонах.

Жаргон (фр. *jargon*, від галло-романського *gargone* – базікання). Соціальний діалект; який відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, але не має власної фонетичної й граматичної системи. Жаргон існує не окремо і не самостійно, а завжди на основі певної мови.

Жаргон – один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови.

Ідіолѐкт (від грец. *idios* – свій, особливий, + (діа)лект) – сукупність формальних та стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови і значною мірою зумовлених місцем його проживання, статтю, віком, соціальною приналежністю, видом і родом занять.

Ізогло́са (гр. *issos* – рівний, однаковий і *glossa* – мова) – нанесена на карту умовна лінія, яка в лінгвістичній географії окреслює ареал поширення певного мовного явища і є його межею. Для різних рівнів вживаються термини, що уточнюють це поняття: : ізофона – лінія, що окреслює явища фонетичного рівня; ізоморфа – морфологічного; ізолекса – лексичного; ізосема – семантичного, що окреслює спільний семантичний розвиток; ізосинтакса – синтаксичного. Найбільш важливі ізоглоси визначають умовні кордони діалектів. Близько розташовані один до одного ізоглоси формуються в пучки ізоглос.

Інтердіалект – одна з форм національної мови, проміжний діалект, у якому використані мовні особливості різних говорів і який слугує засобом міждіалектного спілкування.

Інтерференція – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виникає під час мовних контактів або індивідуального засвоєння нерідної мови. Є відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної мови.

Історична (діахронна) діалектологія. Розділ діалектології, що вивчає походження говорів, процеси розвитку і змін їхньої фонетичної, граматичної та лексичної системи протягом минулих епох. Досліджує роль окремих територіальних говорів у процесі формування літературної мови. Матеріалом для досліджень з історичної діалектології є дані писемних пам'яток, відомості про сучасний стан досліджуваних говорів, а також дані з історичної граматики, історії, археології, етнографії. Синонім: Діахронна діалектологія.

Койне (гр. koine – спільний). Функціональний різновид мови, що використовується для комунікації в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів або мов.

Локалізм – невідомі літературній мові слова чи вирази, поширення яких територіально обмежене.

Метатéза (гр. metathesis – переміщення, переставляння) – переставляння звуків (рідше – складів) у словах, зумовлене прагненням уникнути важких для вимови або не властивих тій або іншій говірці звукосполучень.

Наріччя – найбільша територіальна одиниця діалектної мови, що становить сукупність близьких за визначальними рисами говірок, об'єднаних у говори.

Народна етимологія – назва, яка вживається (на противагу науковій етимології) щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на підставі формальної подібності або тотожності з іншою одиницею, більш знайомою мовцеві, помилково приписують і значення чи мотивацію, аналогічне цій останній. Ґрунтується на основі дії аналогії. Народна етимологія характерна для сприймання незрозумілих слів (іншомовних, застарілих тощо) і найчастіше трапляється у мові дітей, малоосвічених людей.

Національна мо́ва – мова соціально-історичної спільноти людей, котра разом із іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя й ін.) характеризує конкретну націю.

Непротиставне (неспіввідносне) діалéктне явище (рúса) – елемент більшої чи меншої групи говорів, який в інших говорах цієї ж мови не має еквівалентів (варіантів).

Новоствóрений діалéкт – територіально-мовленнєве утворення, яке виникло внаслідок порівняно пізніх переселенських рухів тієї або іншої етноспільноти і дозаселення нею новоосвоєних земель. Синонім: Новожитній діалéкт.

Норма діалектна є одночасно власне лінгвістичною і соціально- історичною категорією. Норма в діалекті не закріплена кодифікацією у відповідних словниках, граматиках, довідниках. Норма діалектна допускає значну кількість варіантів на різних мовних рівнях, визначаючи при цьому інваріанти як ознаки виділення того чи того

говору, відмежування однієї діалектної системи від іншої. Норма діалектна забезпечує існування певної діалектної структури як цілісної одиниці.

Нульовий діалектизм – елемент структури літературної мови, відсутній у говірці, говорі, наріччі.

Обмежено протиставне (обмежено співвідносне) діалектне явище (ріса) – елемент територіального мовлення, який у частині говорів має протиставлення, проте в інших спостерігається відсутність його еквівалентів.

Описова (статична, синхронна) діалектологія – розділ діалектології, що вивчає місцеві діалекти певної мови на одному хронологічному зрізі їх функціонування.

Описовий, статичний, синхронний метод – метод планомірної інвентаризації одиниць мови (діалекту) і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку системи, тобто в синхронії.

Пасмо ізоглос – кілька ізоглос, близько розташованих на лінгвістичній карті, які утворюють кордон між ареалами поширення того чи того діалектного явища.

Питальник – спеціально розроблена система питань, за якими збирають матеріал у говірках. Використовується для більш повного охоплення проблеми. Розрізняють політематичні (наприклад, питальник Загальнослов'янського атласу) і монотематичні (наприклад, Питальник для збирання гончарської лексики тощо).

Протеза (грец. prothesis – приєднання, додавання) – 1) поява в абсолютному початку слова голосного або приголосного звуку, що не виправданий етимологічно, а зумовлений фонетично; 2) сам звук, який приєднується до початкового голосного або приголосного в слові: *лотава* 'отава'.

Регіоналізм – діалектизм із виразною вузькотериторіальною локалізацією. **Семантичний діалектизм** – слово, що в різних формах загальнонародної мови (діалектах, літературній мові) має відмінні значення.

Сленг (англ. slang – жаргон) – сукупність жаргонізмів, які складають шар розмовної лексики, що відбиває грубувато-фамільярне, інколи гумористичне ставлення до об'єкта мовлення і вживається переважно в умовах невимушеного спілкування.

Словотвірний діалектизм – слово певного діалекту, яке в іншому говорі чи літературній мові має не такий словотвірний афікс або порядок компонентів.

Соціальний діалект – різновид загальнонародної мови, уживаний у середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення.

Суржик – побутове, повсякденне мовлення, в якому об'єднані лексичні й граматичні елементи різних мовленнєвих систем без дотримання норм літературної мови. Термін «суржик» (без додаткових визначень) уживається переважно щодо українсько-російського суржику.

Територіальний діалект – місцевий різновид загальнонародної мови, яким говорить обмежена кількість людей, об'єднаних спільною територією.

Транскрі́ція фонетична (лат. *transcriptio* – переписування, від *transcribo* – переписую) – особлива система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів і текстів певної мови або діалекту.

Транскри́ція діалектологічна (лат. *transcriptio* – переписування). Особлива система письма, яка застосовується для точного відтворення слів і текстів певного діалекту; – це засіб для якнайточнішого відбиття на письмі звукових особливостей живої діалектної мови, який користується здебільшого сучасним українським алфавітом з поданням окремих літер інших алфавітів, діакритичними (надрядковими й підрядковими) знаками.

Фонетичне транскрибу́вання – точний запис вимови кожного звука у межах певного відрізка мовленнєвого потоку.

Фонетичний діалекти́зм – фонетичний елемент (звук, звукосполука), який відрізняє певний діалект від іншого і літературної мови.

ПІСЛЯМОВА

Дослідження словникового складу народних говорів пов'язано з розширенням фактологічної бази для розв'язання глото- і етногенетичних проблем в етимологічних, історико-семасіологічних та ономастичних студіях.

Набуті знання діалектних особливостей під час виконання практичних завдань і самостійної роботи з українська діалектології здобувачами вищої освіти спеціальності спеціальності 035 Філологія (Українська мова та література) допоможуть майбутнім філологам удосконалювати систему роботи, спрямовану на вивчення багатих народних традицій Слобожанського краю, сприятимуть поповненню арсеналу форм і методів роботи, зможуть використовувати їх на уроках української мови та літератури, народознавства.

Для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня освітньої програми Українська мова та література, викладачів закладів вищої освіти, учителів закладів загальної середньої освіти.

РЕКМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища шк., 1980. 246 с.
2. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навчальний посібник]. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
3. Демченко Н. Д. Діалектологічна практика. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2019. – 80 с.
4. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. 2001. № 6. С. 249–254.
5. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
6. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник / Н. М. Торчинська. – Хмельницький, 2017. – 158 с.
7. Українські східнослов'янські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. 83 Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 424 с.

Додаткова

1. Атлас української мови : Т. I Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ, 1984 р., Т. II Наддністрянщина, Волинь, Закарпаття та суміжні землі Київ, 1988 р., Т. III Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі Київ, 2001.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. Луцьк, 2000.
3. Баденкова В. М. Назви хліба в українських говірках Бузько-Інгульського ареалу. Слов_янська писемність у контексті християнської культури : матеріали круглого столу до Дня слов_янської писемності та культури ; [за заг. ред. Н. В. Коч]. Миколаїв, МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. С. 15–23.
4. Бойкова Н. Загальноновживана лексика та стилістично забарвлені слова : діалектні, професійні слова, терміни. Українська мова та література. 2013. № 1-2. С. 54–56.
5. Вербовий М. Спроба історичної характеристики фонетичних процесів у говірках Нижньої Наддніпрянини. Ucrainistica : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2011. Вип. 10. С. 126–160.
6. Глібчук Н. М. Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ, 2015. С. 60-74.

7. Грещук В. Із методики вивчення у школі діалектизмів та етнографізмів, їх стилістичного використання. Проблеми гуманітарних наук : Збірник наукових праць ДДПУ, 2011. С. 180–188.
8. Грещук В. Ознайомлення учнів із художніми функціями гуцульських діалектизмів у белетристичних текстах. Обрії : Науково-педагогічний журнал. Вип. 1 (34). Івано-Франківськ, 2012. С. 79–83.
9. Делюсто М. С. Типологія говірок межиріччя Дністра і Дунаю : навчально-методичний посібник. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2012. 65 с.
10. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: [навч. посібник] / М. Делюсто. Ізмаїл: СМІЛ, 2016. 196 с.
11. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1983. Т. 6: У – Я / Уклад. : Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.
12. Єсипенко Н. Г. Мова як віддзеркалення змін в етнічній системі народу / Н. Г. Єсипенко // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Остр. ун-ту, 2014. Вип. 43. С. 103–106. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nznuoaf_2014_43_31.pdf
13. Єсипенко Н. Г. Мова як віддзеркалення змін в етнічній системі народу/ Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Острог : Вид-во Остр. ун-ту, 2014. Вип. 43. С. 103 – 106.
14. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
15. Костів О. Сучасне діалектне мовлення з погляду динаміки/ Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів: Львівський національний ун-т, 2016. Вип. 63. С. 164-171.
16. Костів О. Проблеми лінгвогеографії в концепції Л. Коць-Григорчук / О. Костів // У координатах мови. Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук. Львів, 2016. С. 74-91.
17. Лук'яник Л. Лінгводидактичні основи формування лексичної компетентності учнів засобами діалектизмів. Вісник Прикарпатського університету. Вип. XLIX (Педагогіка). Івано-Франківськ, 2013. С. 200– 204.
18. Міняйло Р.В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі / Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції] / За ред. П.Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. К.: КММ, 2014. С. 333-337.

19. Міняйло Р.В. Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури // Культурна спадщина Слобожанщини : зб. наук. статей. Харків : Курсор, 2018. Число 37. С. 201-204.
20. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя. К., 2016.
21. Назарова Т.В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. Київ, 1985. 44.
22. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ, Житомир, 1994. 386 с.
23. Цимбал Н. Використання здобутків української діалектології у сучасній лінгводидактиці. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2014. Ч. 2. С. 396–403.
24. Серебрянська, І.М. Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2018. 341 с.
25. Снитко О. С. Інформаційно-психологічне он-лайн протистояння у парадигмах лінгвістики впливу. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Вип. 31, Київ. Освіта України, 2016. С. 121–136
26. Снитко О. С. Образні стереотипи як глибинна структура мовних одиниць: досвід психолінгвістичного дослідження. – Тенденції розвитку української лексики та граматики. Монографія .Ч.Ш. – Варшава, 2016, с. 90–102
27. Цінько С., Марєєв Д. Вивчення діалектної лексики засобами ІКТ. Дивослово. 2016. № 5. С. 13–16.
28. Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013.

Інформаційні ресурси

1. Карта говорів української мови – Режим доступу: www.litopys.org.ua
2. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000 // <http://litopys.org.ua>
3. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 156 с. – Режим доступу:
http://wwwphilology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/serdega/serdega_sagarovski_dialect.pdf
4. Українська діалектологія – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki
5. Українська діалектологія – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki.

